

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es cégrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

---

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

KÖRMENDI TAMÁS

Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában

Noha a hazai heraldikai szakirodalom a 19. századtól kezdődően bőséggel tárgyalta és tárgyalja a magyar királyi címer középkori történetét, a társországok címereinek kialakulása és bekerülésük uralkodóink heraldikai reprezentációjába nem tartozik a népszerű kutatási témák közé.¹ Közismert, hogy a király nevében kelt oklevelek intituliációjában a 13. század végére megszilárdult a magyar korona országainak összesen kilenc elemet tartalmazó felsorolása. Abból a tényből, hogy ezen kilenc országból csupán Dalmáciának alakult ki biztosan azonosítható és a király heraldikai reprezentációjában is rendre szerephez jutott címere a középkor végéig (és csupán további két társországgal, Haliccsal és Bulgáriával kapcsolatban merült fel a gyanú, hogy egy-egy kétes azonosítású címer esetleg ezeket jelképezné)² két irányba is továbbindulhatunk. Egyfelől kényes arra gondolnunk, hogy a magyar királyi címernek a 13. század derekára kialakult két változata (a vörössel és ezüsttel többnyire hétszer vágott, illetve az általában vörös mezőben ezüst kettős keresztet ábrázoló pajzs) nem csupán Magyarországot, hanem a társországokat is szimbolizálta. Ezzel magyarázhatjuk például azt, hogy a magyar koronához tartozó, de annak igazgatási rendszerébe be nem tagozódó Horvátország címere sem jelenik meg a középkorban uralkodóink pecsétjein és pénzein. Másfelől felmerül a kérdés: Dalmácia miért számított kivételnek? Miért került fontos helyre a magyar királyok heraldikájában, és hogyan vált a reprezentáció fontos elemévé? Rövid dolgozatomban az utóbbi két kérdésre keresem a választ, elsősorban a hazai középkori királyi címerhasználat két legfontosabb forrástípusának: az uralkodói pecséteknek és pénzeknek a teljességre törekvő vizsgálatával, de kitekintve más címeres emlékekre

¹ Az egyetlen erről szóló részletes tanulmány mára minden szempontból elavult: SUFFLAY 1917.

² BERTÉNYI 2008, 86–90.

(így például a kódexekre, a textíliákra, a kőfaragványokra és a kályha-csempékre) is. Az elsődlegesen vizsgált forráscsoportok kiválasztásának nem egyszerűen módszertani okai vannak. Sokkal inkább az indokolja a választást, hogy a pecséteket tekinthetjük az uralkodói akaratnyilvánítás legfontosabb eszközének, a pénzek pedig a középkor viszonyai között a legszélesebb közönséghez eljutó címerdíszes tárgyak. Ezeknek volt tehát a korszakban a legmagasabb a reprezentációs értéke.

A tengermelléki tartományra utaló heraldikai elem nem a királyi pecséteken vagy pénzeken adatható első ízben a magyar uralkodók reprezentációjában, hanem a hazai címerhasználat történetének egy sokkal ritkább típusát képviselő forrásban: egy nyugat-európai címerkönyvben. A flandriai Claes Heynenszoon (vagy ismertebb nevén: Gelre heroldja) vélhetően 1370 után összeállított³ művében a magyar király négyelt pajzsának negyedik negyedében vörös mezőben három arany koronás ezüst oroszlánfej látható (1. ábra).⁴ Ez a változat a mázhasználatot tekintve gyökeresen eltér Dalmácia közismert címerének a 15. század folyamán megszilárduló ábrázolásmódjától, sőt – szigorúan formai szempontból nézve – motívumait tekintve sem egyezik azzal tökéletesen. A mázhasználat terén megmutatózó különbség abból adódik, hogy Dalmácia későbbi címerének a mezejét nem vörös, hanem kék szín tölti ki, és a címeralakok sem ezüstre, hanem aranyra festve szerepelnek benne. A motívumok pedig annyiban különböznek, hogy Gelre heroldnál a koronás ragadozófejek oldalnézetből látszanak, míg a 15. század elejétől kezdődően rák maradt emlékeken Dalmácia címerében mindig következetesen szembenéző formában ábrázolják őket. Ez utóbbi eltérés első pillantásra jelentéktelennek tűnhet, mégsem hagyhatjuk szó nélkül. Francia nyelvterületen ugyanis némi kezdeti bizonytalankodás után már a 13. század derekára megszilárdult a címerleírás szaknyelve,⁵ és Gelre herold idejében már élesen megkülönböztették egymástól a szigorúan oldalról ábrázolt oroszlánfejet, illetve az ettől rajzolatát tekintve semmiben sem különböző, csak éppen szemből mutatott leopárdfőt.

Mindennek ellenére magam is osztom a szakirodalom azon álláspontját, amely Dalmácia címerével azonosítja a flandriai forrásban szereplő,

³ ADAM-EVEN 1971, 5–12. – Keltezésével kapcsolatban az egyik legfontosabb támpontot éppen az adja, hogy I. Lajos magyar uralkodó címerében már szerepel a lengyel királyi címre utaló Piast-sas is. A címerkönyv magyar vonatkozású részleteinek forrásértékére lásd GHYCY 1904, BERTÉNYI 1986 (2010), 279.

⁴ Gelre, 52v.

⁵ BRAULT 1997, 5–15., PASTOUREAU 2004, 199.

vörös mezőben ezüst oroszlánfejeket ábrázoló pajzsnegyedet.⁶ I. Lajos királynak ugyanis sem 1370 után, sem ezt megelőzően nem tudunk olyan országaról vagy tartományáról, amelynek a címerével könnyebben rokoníthatnánk a Gelre heroldnál látható képet, mint a tengermelléki tartományéval. A motívumok közötti apró eltérést könnyűszerrel meg lehet magyarázni. A 15. század végéig ugyanis az európai heraldikai gyakorlat meghatározó jellegzetességének számított, hogy egyazon címert nem-hogy ugyanannak a családnak az egyes tagjai, de még ugyanaz a személy is apró ábrázolásbéli különbségekkel használta.⁷ Adott esetben így nyilván az is előfordulhatott, hogy az eredeti oroszlános motívumok Dalmácia címerében idővel némi módosítással leopárdfejékké alakultak. Mind-ezen felül azonban elvileg a téves ábrázolás lehetőségét sem lehet kizárni. Mivel ismereteink szerint I. Lajos király sosem járt Flandriában, Gelre heroldja talán nem is láthatta személyesen a magyar uralkodó pajzson, zászlón vagy egyéb tárgyon megjelenített teljes címerét, hanem csak egy azóta elveszett vagy lappangó korábbi címerkönyvből, esetleg valamelyik kartársa elbeszéléséből ismerte azt. Így pedig az oroszlánfej és a leopárd-fő heraldikai motívumának hasonlóságát tekintve lehetséges, hogy Gelre egyszerűen tévedett a címerábrák tekintetében.

A mázhasználattal kapcsolatban viszont feltétlenül figyelmet érdemel két további körülmény is. Egyfelől ugyanis Dalmácia címerének kék mezővel ábrázolt, a későbbi középkorban máig hatóan megszilárduló változatáról az első ránk maradt színes ábrázolás csupán Mátyás király corvináiból ismert, legkorábban az 1460-as évekből – vagyis semmi sem bizonyítja, hogy a címer mázai már a 14. században is ugyanazok voltak, mint a középkor végén. Másfelől egy további külhoni forrásunkban, Ulrich Richental konstanzi polgár 1418 körül készített *Concilium ze Constenz* című, eredetiben ránk nem maradt krónikájának ismert másolataiban Zsigmond magyar király címerében szintén vörös mezőben szerepelnek a leopárdfejek (ám ez utóbbiakat már nem ezüsttel, hanem arannyal ábrázolták).⁸ Nem elképzelhetlen tehát, hogy Dalmácia címerének eredeti, 14. században kialakult változata még valóban más mázakat használt, mint a később megszokottá vált, ma is ismert variáns – ebben az esetben pedig nem Gelre hibázott, csupán a mi ismereteink elégtelenek ahhoz, hogy pontosan rekonstruáljuk a változás folyamatát.

⁶ GHYCY 1904, 7., BERTÉNYI 1986 (2010), 278.

⁷ PASTOUREAU 2004, 239.

⁸ GHYCY 1904, 7.

Maga a tény, hogy a Dalmáciára utaló pajzsnegyed I. Lajos címerének alkotóelemeként bukkan fel egy nyugat-európai címerkönyvben, még akkor is elégségesen bizonyítja a tenger melléki tartomány bekerülését a magyar uralkodó heraldikai reprezentációjába, ha ebben az időszakban – vagyis az Anjou-kor végén – sem a királyi pecséteken, sem a pénzeiken nem szerepel még. Gelre herold vagy potenciális forrásainak szerzői ugyanis leginkább vagy diplomáciai érintkezések során, vagy a (végső fokon ezek részét képező) lovagi tornákon láthatták a távoli Magyarország uralkodójának címerét. Olyan alkalmakkor, amikor a heraldikai reprezentációnak egyszersmind közvetlen politikai üzenete is volt: a magyar király tehát birodalmának megkülönböztetett fontosságú részeként tekintett Dalmáciára. Ezzel kapcsolatban elég ismét arra utalnunk, hogy a magyar korona országait egységesen jelképező sávozott (vörössel és ezüsttel hétszer vágott), illetve kettőskeresztes (vörös mezőben zöld hármashalmon álló ezüst kettős keresztet ábrázoló) címerek mellett csupán az I. Lajos király családi jelvényeként értelmezhető lilimos pajzs (arany liliomokkal hintett kék mező), valamint az általa lengyel királyként használt Piast-sas (vörös mezőben arannyal fegyverzett, koronás ezüst sas) szerepel Gelre heroldnál a magyar uralkodó címerében – vagyis a magyar vagy a lengyel korona egyetlen másik részországa fölötti uralmat sem tartották olyan fontosnak hangsúlyozni, mint a Dalmácia fölötti fennhatóságot.

Tekintetbe véve Gelre címerkönyvének valószínű keletkezési időpontját, a heraldikai reprezentáció háttérében megbúvó politikai szándék tökéletesen világos. Mint már említettem, a flandriai forrás ismereteink szerint kevéssel 1370 után keletkezhetett. Nyilvánvaló hogy a benne ábrázolt magyar királyi címer sem tükrözhet korábbi állapotokat, mert I. Lajos csak 1370. november 17-i lengyel koronázása után viselhette a Gelre művében a pajzsa második negyedében látható lengyel királyi címet.⁹ Amennyiben

⁹ Korábban Dercsényi Dezső és Vajay Szabolcs más vonatkozásban (a Képes Krónika kódexének keltezésével kapcsolatban) felvetette, hogy I. Lajos már lengyel koronázása előtt is használhatta a lengyel királyi címet: szerintük ezt az bizonyítaná, hogy a Piastok sasa az egyaránt a magyar uralkodó által adományozott aacheni kincs egyes darabjain és a mariazeili Madonna-kép keretén is szerepel (DERCSÉNYI–VAJAY 1977, 16.). Véleményem szerint ez az érvelés szerfelett gyenge lábakon áll, hiszen az aacheni kincs adományozása körül egyértelmű tudomásunk van I. Lajos édesanyja, Piast Erzsébet aktív közreműködéséről (KOSZTA–MAROSI 1994, 27.), aki a lengyel király leányaként tudvalevőleg idehaza is használta apja családjának címerét (pl. kettős pecsétjének 1338-ból fennmaradt lenyomatán: MNL OL DL (a továbbiakban: DL) 3137), a mariazeili kép pedig pontosabban keltezhetetlen (Dercsényi és Vajay is csupán a helyi hagyományra hivatkozik, amikor egyértelműen 1363-ra teszik az adományozást).

viszont abból indulunk ki, hogy kútfőnk és így Dalmácia címerének első ránk maradt ábrázolása az 1370-es évek elejéről származhat, kézenfekvő gondolat az adriai társország fölötti magyar fennhatóság hangsúlyozását összekapcsolnunk azzal a ténnyel, hogy I. Lajos kevéssel korábban, 1357-ben foglalta el katonai erővel a dalmát városokat, és az 1358. február 18-án megkötött zárai békében sikerült tartósan biztosítani a terület fölötti uralmát Velence ellenében.¹⁰

Nem sokat kellett azonban arra sem várni, hogy Dalmácia címere a királyi akaratnyilvánítás legmagasabb szintű eszközén: az uralkodói pecsétéken, illetve a korszakban legnagyobb példányszámban forgó heraldikai médiumon: a pénzekén is feltűnjék. Zsigmond király 1405–1433 között használatos második kettős pecsétjének előlapján a trónon ülő király alakja köré, hátlapján pedig a kettőskeresztes központi címer köré vésett kisebb pajzsok rendjében egyaránt a negyedik helyen látható a három koronás leopárdfej (2–3. ábra):¹¹ a magyar királyi címer sávozott és kettőskeresztes változatai, valamint a cseh királyi címer előtte szerepelnek ugyan, és ezzel Dalmácia az utolsó helyre kerül a királyi címek között, ám még így is a magyar korona egyetlen olyan társországa, amelynek a jelképét önállóan is szerepeltetik az uralkodó címerében. Ezúttal sem nehéz a háttérben meghúzódó politikai igényt felfedeznünk. A dalmát városok többsége ugyanis 1401-ben és 1402-ben a magyar trónt követelő László nápolyi királynak (és helytartójának, Hervoja boszniai vajdának) tett hűségesküt. László a következő esztendőben, 1403-ban meg is jelent a Tengermelléken, és augusztus 5-én Kanizsai János esztergomi érsekkel magyar királylyá koronáztatta magát Zárában. Az év őszén ugyan visszatért Nápolyba, ám Dalmácia igazgatását a spalatói herceggé emelt Hervojára bízta. Zsigmondnak tehát minden oka megvolt arra, hogy pecsétjén ne csak legitim magyar királyi mivoltát hangsúlyozza, hanem a Dalmácia fölötti uralomra támasztott igényét is. Noha a tartományt ezt követően elveszett a magyar korona számára, az uralkodói nagypecsétéken nemcsak a középkor

¹⁰ Diplomáciai emlékek II. 502.

¹¹ 1406: DL 8295., MNL OL V 8 677.; 1418: DL 8832., MNL OL V 8 385. – NYÁRY 1886, 34., 118., DÓRY 1917, 22., Művészet 1987, II. 20–21. (Zs. 9. – Bodor Imre), Esztergom 2000, 51–52. (28. sz. – Wehli Tünde), Sigismundus 2006, 183–184. (3.11. sz. – Wehli Tünde). Szentpétery Imre szerint Zsigmond ezen pecsétje csak 1411-ig lett volna használatban, akkor pedig felváltotta volna Zsigmond király harmadik magyar királyi kettős pecsétjeként is használt római királyi pecsétje (SZENTPÉTERY 1930, 199.), ám mivel a második magyar királyi kettős pecsét használata 1411 után is kimutatható, ez a vélekedés bizonyosan téves.

végéig, de még a kora újkorban is szerepelt a címere. Zsigmond, Albert, V. László és II. Ulászló kettős pecsétjein a magyar és a cseh királyi címerek után látható.¹² (Sőt Zsigmond még római királyként használt, 1411-ben készítettett pecsétjén is feltüntette,¹³ ami megint csak a terület politikai fontosságára utal.) Csupán Mátyás 1464-től használt kettős pecsétjén ábrázolták hátrébb, itt ugyanis a nézetem szerint Bosznia címereként azonosítható¹⁴ koronás pajzs mind az előlapon, mind a hátlapon elé került. (Sőt az

¹² Zsigmond 1433–1437 között használt harmadik magyar királyi kettős pecsétjén: 1435: DL 64285., MNL OL V 8 385. – SZENTPÉTERY 1930, 199., Művészet 1987, II. 25–26. (Zs. 20. – Bodor Imre), Sigismundus 2006, 189–190. (3.22. sz. – Wehli Tünde). Albert 1438-ban és 1439-ben használt magyar királyi egyszerű nagy pecsétjén: 1438: MNL OL V 1 90. – SZENTPÉTERY 1930, 200., Művészet 1987, II. 27. (Zs. 24a. sz. – Bodor Imre). V. László 1456-ban és 1457-ben adatható, de vélhetően 1453-tól 1458-ig használt magyar királyi kettős pecsétjén: 1456: DL 14605., MNL OL V 8 14.; 1457: DL 24766., MNL OL V 1 94–95. – SZENTPÉTERY 1930, 200., BÁNDI 1991, 76–77. (18. sz.). II. Ulászló 1490–1516 között használt magyar királyi kettős pecsétjén: 1493: DL 19968., MNL OL V 8 1137.; 1508: DL 21342 – SZENTPÉTERY 1930, 200., BÁNDI 1993, 110–111. (2. sz.). – II. Lajos nagypecsétjének egyetlen lenyomatát sem ismerjük, azonban ennek heraldikai programja alighanem megegyezett a II. Ulászló magyar királyi kettős pecsétjén láthatóval. A fiatalon elhunyt uralkodó ugyanis a titkos és a bírói pecsétjén ábrázolt címerek rendjével is apja azonos típusú nyomóit másolta.

¹³ 1411: MNL OL V 1 87., BTM 66.2003; 1420: POSSE 1910, 13. tábla 3. kép; Művészet 1987, II. Zs. 11. sz.; 1433: Sigismundus 2006, 184. (3.12. sz.) – POSSE 1910, 8.; Művészet 1987, II. 21–22. (Zs. 11. sz. – Bodor Imre); Sigismundus 2006, 184. (3.12. sz. – Wehli Tünde).

¹⁴ A szóban forgó címer értelmezése azért problematikus, mert a korszakban egyetlen forrásunk sem azonosítja, a Jagelló-kort követően pedig eltűnik a magyar királyok heraldikai reprezentációjából. Amellett, hogy az elmúlt bő száz esztendőben többen is Bosznia címerének tartották, számos kutató inkább Halicshoz köti, mert ennek a kora újkortól nyomon követhető címerében három korona látható (ám Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos címerein a rejtélyes pajzson mindig csak egy vagy két korona), míg Boszniának a 15/16. század fordulójától kezdődően kialakul egy olyan címere, amely egy felhőből kinyúló, szablyát tartó emberi kart ábrázol. Újabban az a lehetőség is felmerült, hogy Mátyás címerei között a koronás pajzs nem is konkrét országot vagy területet szimbolizálna, hanem a királyi méltóságot mint olyant. A vitára legújabbán lásd BERTÉNYI 2008, 86–90., a korábbi irodalom részletes összefoglalásával. – Álláspontom részletes kifejtése jelen dolgozat kereteit szétfeszítené, ezért itt csak két szempontot emelnék ki. Egyfelől már Holub József rámutatott, hogy a 14. és a 15. századból is rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek koronás címert tulajdonítanak Boszniának: így pl. I. Trvtko István (1377–1391) bosnyák király nagy pecsétjén is koronás pajzs látható (HOLUB 1917, 54–57). Ez magyar szempontból már csak azért is elgondolkodtató, mert a bosnyák uralkodó a Kotromanic dinasztia tagjaként I. Lajos magyar király hitvesének, Erzsébetnek az unokatestvére volt. Ha abból indulunk ki, hogy az 1370-es években Bosznia királya, a magyar uralkodó rokona koronás címert használt, nem nehéz megindokolnunk, hogy a hazai heraldikai gyakorlatban miért

előlapon Dalmácia szimbóluma előtt szerepel Szlavóniáé és Besztercéé is, ami azért meglepő, mert közismert, hogy egyik területhez sem kapcsolódott királyi cím.)¹⁵ Bosznia címere egyébként vélhetően azért kerülhetett ezen az egy kettős pecséten előkelőbb pozícióba, mert a nyomó készítésének évében, 1464-ben Mátyás külpolitikájának homlokterében éppen Bosznia állt: ebben az esztendőben két hadjáratot is vezetett a területre.

A kevésbé ünnepélyes uralkodói oklevelek megerősítésére használt kisebb pecséttypusok közül idővel a királyi titkos pecséteken, illetve a királyi bírói pecséteken is megtaláljuk Dalmácia címerét. Első ízben Mátyás 1458-tól 1463-ig adathozható, de valójában talán még 1464-ben is használt első titkos pecsétjén látjuk viszont (4. ábra), ahol a négyelt pajzs harmadik negyedében szerepel (csak a magyar királyi címer vágásos és kettős-keresztes változata előzi meg, és kívül csupán a besztercei oroszlán és a Hunyadi család szív-pajzsra emelt hollója része a heraldikai kompozíciónak).¹⁶ Mátyás 1464-ben készült második titkos pecsétjén (5. ábra) azonban – az uralkodó kettős pecsétjéhez hasonlóan – Bosznia koronás címere megint megelőzi és a reprezentáció negyedik helyére szorítja Dalmáciáét.¹⁷ Ez már csak azért is érdekes fejlemény, mert a Mátyás után következő két Jagelló- király, II. Ulászló és II. Lajos titkos pecsétjén ugyanez marad a két ország heraldikai jelvényének sorrendje: Bosznia címere az ő titkos pecsétjeiken is Dalmáciáé előtt szerepel,¹⁸ jóllehet II. Ulászló nagypecsétje

---

szilárdult meg tartósan Bosznia jelképeként a koronás pajzs. Másfelől Halics háromkoronás kora újkori címerével sem lehet problémamentesen azonosítani a Mátyás korában felbukkanó, egy (majd két) koronát ábrázoló pajzsot, már csak a motívumok eltérő száma miatt sem. Nézetem szerint ráadásul azt is igen nehezen lehetne megindokolni, hogy a hollós uralkodó, akinek tudomásunk szerint semmilyen külpolitikai törekvése nem fűződött a Magyarország északkeleti határán elterülő egykori orosz részfejedelemség meghódításához, miért éppen ennek a címerét emelte volna heraldikai reprezentációja előkelő helyére, ráadásul akkoriban, amikor két hadjáratot is vezetett éppen Boszniába.

15 1464: DL 15222., MNL OL V 8 292.; 1464: DL 15675., MNL OL V 8 1210.; 1469: DL 38998. – SZENTPÉTERY 1930, 200., KUMOROVITZ 1932, 9., Schallaburg 1982, 213–214. (96. sz. – Bándi Zsuzsanna), BÁNDI 1991, 68–69. (5. sz.), CSÁKY 2008, 244–245.

16 1458: DL 15220., MNL OL V 8 304.; 1460: DL 39298., MNL OL V 8 380.; 1462: DL 15698.; 1462: DL 15719.; 1463: DL 45079. – SZENTPÉTERY 1930, 200., KUMOROVITZ 1932, 7., Schallaburg 1982, 212–213. (95. sz. – Bándi Zsuzsanna), BÁNDI 1991, 62–67. (1., 2b., 2c., 3. sz.), CSÁKY 2008, 242–244.

17 1464: DL 15855.; 1465: DL 16284., MNL OL V 8 310.; 1488: DL 19608. – SZENTPÉTERY 1930, 200., KUMOROVITZ 1932, 9., BÁNDI 1991, 70. (7. sz.).

18 II. Ulászló 1490–1516 között használt magyar királyi titkos pecsétjén: 1490: DL 19691.; 1490: DL 19679.; 1492: DL 19811.; 1493: DL 19655., MNL OL V 8 1229.; 1493: DL 19974.;

ezt a két pajzsot ellentétes rendben mutatja (II. Lajosnak pedig, ahogy arról fentebb már szó esett, nem maradt ránk kettős- vagy nagypecsétje). Az apró következetlenség okát adni nem tudjuk. A királyi bírói pecsétek közül ugyancsak Mátyás 1459-től (vagy akár 1458-tól) uralkodása végéig használt nyomójának négyelt pajzsán (6. ábra) jelent meg először a Tengermelléket jelképező három leopárdfej, a szokott módon ismét a magyar királyi címer két változata mögött, a harmadik negyedben.¹⁹ Ugyanebben a pozícióban szerepel II. Ulászló és II. Lajos bírói pecsétjein is.²⁰

A királyi pecsétek vizsgálata nyomán egyértelműen látszik, hogy Dalmácia címerének helye a magyar uralkodó heraldikai reprezentációjában Zsigmond király uralkodása idején, közelebbről éppen a tartomány elvesztése után, 1405-től szilárdult meg. A királyi kettős pecséten ettől kezdve minden alkalommal adatolható, a királyi titkos és bírói pecséteken pedig Mátyás uralkodásának elejétől. Megjelenése a kevésbé ünnepélyes pecséttypusokon a 15. század közepi külpolitikai fejleményekkel nehezen lenne magyarázható. Valószínűbbnek tűnik, hogy Mátyás eredetileg azért vésette erre a két pecsétjére a három leopárdfejet is, mert a megelőző uralkodókhoz hasonlóan előkelőséget és hatalmat sugárzó, több országot jelképező, összetett heraldikai programot kívánt megjeleníteni a titkos és a bírói pecsétjén is – csak hogy Zsigmonddal, Alberttel, I. Ulászlóval és V. Lászlóval ellentétben uralkodása elején ő még nem gyakorolt fennhatóságot külországbeli területek (és különösen nem más királyságok) fölött. Albert és V. László titkos pecsétje nem maradt ránk, ezért jobb híján csak Zsigmond 1433–1437 között használt hatodik titkos pecsétjével vethetjük egybe Mátyásét. Zsigmond említett sigillumán a legelőkelőbb, központi

1494: DL 17867. – SZENTPÉTERY 1930, 200., BÁNDI 1993, 109–110. (1. sz.). II. Lajos 1516–1526 között használt magyar királyi titkos pecsétjén: 1516: DL 22844., MNL OL V 8 383. – SZENTPÉTERY 1930, 200., BÁNDI 1993, 113. (10. sz.), Habsburg Mária 2005, 209. (V-11. sz. – Spekner Enikő).

¹⁹ 1459: DL 15349.; 1471: DL 63249., MNL OL V 8 743.; 1488: DL 11993., MNL OL V 8 1218.; 1489: DL 59775., MNL OL V 8 734.; 1490: DL 12839. – KUMOROVITZ 1932, 7–8., BÁNDI 1991, 67–68. (4. sz.). Noha példányai csak 1459-től ismertek, a pecsét nyomóját Kumorovitz szerint talán már 1458-ban elkészítették, és csak azért nem maradt fenn lenyomata ebből az évből is, mert a királyi különös jelenlét bírósága – amely ezt a pecsétet használta – 1458-ban egyetlen oklevelet sem adott ki.

²⁰ II. Ulászló 1494–1516 között adatolható, magyar királyként használt bírói pecsétjén: 1494: DL 1944., MNL OL V 8 64.; 1495: DL 20319.; 1499: DL 20848.; 1506: DL 11994., MNL OL V 8 1227. – SZENTPÉTERY 1930, 200., BÁNDI 1993, 111. (3. sz.). II. Lajos 1520–1526 között adatolható, magyar királyként használt bírói pecsétjén: 1520: DL 1428., MNL OL V 8 44.; 1523: DL 23734., BTM 66.2066. – BÁNDI 1993, 114. (11. sz.), Habsburg Mária 2005, 210. (V-12. sz. – Sölch Miklós).

helyen a birodalmi sasos címer látszik, körülötte pedig négy kisebb pajzson a magyar királyi címer kettőskeresztes és vágásos változata, majd a cseh és luxemburgi oroszlánok.²¹ Okkal feltételezhetjük, hogy Albert és V. László idején a magyar király titkos pecsétje hasonlóan összetett heraldikai kompozíciót tartalmazott, ám természetesen más elemekkel. Mátyásnak viszont uralkodása kezdetén csak Magyarországra terjedt ki a hatalma, így ha nem akart elmaradni elődei reprezentációs szintjétől, neki is hasonlóan összetett kompozícióval kellett előrukkolnia a diplomáciai levelezésben használt titkos pecsétjén is. Ezt pedig csakis úgy lehetett megoldani, ha egyrészt a családi címeréből vett át motívumokat, másrészt pedig itt is feltüntette Dalmácia (mint a magyar király intitultációjában Magyarország mellett egyedüliként már címerrel rendelkező terület) jelképét. Így kerülhetett Mátyás 1458-ban vésett első titkos pecsétjére a Hunyadiak hollója és a besztercei oroszlán (amellyel 1453-ban bővítette Hunyadi János címerét V. László),²² illetve a három koronás leopárdfej. Dalmácia, illetve a Hunyadi család címere hasonlóképpen kerülhetett Mátyás bírói pecsétjére is: a bírói pecsét idehaza V. László király korától adatolható típusa ugyanis már első felbukkanásakor, 1438-ban is összetett uralkodói címert ábrázol.²³

A pénzek közül legkorábban V. László király 1456–1457 tájára keltezhető, H. 667. sz. denárjának²⁴ hátlapján találjuk meg Dalmácia címerét, pontosabban annak némiképp egyszerűsített változatát: az uralkodó doborpajzsának harmadik negyedében (az első negyedben ábrázolt magyar vágások és a második negyedben látható cseh oroszlán mögött) ugyanis nem három, csak kettő koronás leopárdfejet ábrázoltak – alighanem képzelenség lett volna ennél többet megjeleníteni az apró verőtövön. Mátyás korában aranyforinton is megjelenik,²⁵ és ettől kezdődően a középkor végéig rendszeresen szerepel valamennyi magyar uralkodó pénzein, többnyire a királyi négyelt pajzs harmadik negyedében.²⁶ Mindez ismét

²¹ 1437: DL 12785.; 1437: DL 13126., MNL OL V 8 432. – SZENTPÉTERY 1930, 200., KUMOROVITZ 1937, 107–108., Művészet 1987, II. 26. (Zs. 21. sz. – Bodor Imre), Sigismundus 2006, 190. (3.23. sz. – Wehli Tünde).

²² DL 24762.

²³ NYÁRY 1886, VIII. 72. kép – SZENTPÉTERY 1930, 200.

²⁴ A pénzekre a bevett gyakorlatnak megfelelően, a Huszár Lajos katalógusára (HUSZÁR 1979) utaló H sziglával és az ottani sorszámukkal hivatkozom.

²⁵ H. 672. sz.

²⁶ Mátyás király további veretein: H. 672., 691., 692., 693., 694., 695., 696., 697., 698., 716., 717., 718., 719., 720., 721., 722., 723., 724., 726., 727., 728., 729. sz. – II. Ulászló király veretein: H. 738., 739., 740., 741., 742., 743., 787., 788., 789., 790., 791., 792., 793., 794., 795., 796.,

csak azt mutatja, hogy Dalmácia címere a 15. század derekán a magyar uralkodói reprezentáció állandó elemévé vált.

Ezt a következtetést a további heraldikai emléktípusokon végzett, szondázó jellegű vizsgálataim is alátámasztják. Kódexeink marginális díszítéseinek uralkodói címereiben legkorábban az 1460-as évektől kezdődően jelenhetett meg a kék mezőben ábrázolt három arany leopárdfej. Első ízben a Johannes Regiomontanus *Canones* című munkáját tartalmazó corvinában bukkan fel, az első lap rectójának lapalji díszítésében (7. ábra),²⁷ majd a Mátyás által 1469-ben megrendelt kódex, a jelenleg a Bibliotheca Apostolica gyűjteményében található Vatikáni Ferences Missale ún. *Vir dolorum*-miniatúrájában²⁸ – mindkét esetben az uralkodó négyelt pajzsának harmadik negyedében. Általánossá az 1480-as évek derekán készült kódexekben válik az ábrázolása: ekkor további legalább hat corvinában szerepel, valamennyi esetben az előző két kódexben megfigyelt módon megfestve, vagyis négyelt pajzs harmadik mezejében.²⁹ Feltűnő ugyanakkor, hogy az 1480-as években illuminált kódexekben Dalmácia címere rendre megelőzi a negyedik pajzsnegyedben ábrázolt cseh oroszlánt. Ilyesmire a többi heraldikai emléktípuson korszakunkból ismereteim szerint nem akad példa, az oka pedig talán az lehet, hogy az esetleg közvetett vagy közvetlen formában mintául szolgáló korábbi kódexekben (mint a fentebb említett Regiomontanus-corvinában) Mátyás négyelt címerének utolsó negyedében a cseh oroszlánhoz igen hasonló besztercei oroszlán szerepelt. A felsorolt kódexek azért is becses forrásaink, mert bennük Dalmácia címere Gelre herold és Richental konstanzi krónikája után ismét

797., 798., 799., 800., 801., 802., 803., 804., 805., 806., 807., 808., 809., 810., 811., 812., 813., 814., 815., 816., 817., 818., 819., 820., 821. sz. – II. Lajos király veretein: H. 841., 842., 843., 844., 845., 846., 847., 848., 849., 850., 851., 852., 853., 854., 855., 856.857., 858., 859., 860., 861., 862. sz.

²⁷ OSZKK Cod. Lat. 412. – CSAPODY–CSAPODYNÉ GÁRDONYI 1981, Nr. 29., Kódexek 1985, 138. (131. tétel – Zolnay László). Valamennyi itt és a továbbiakban hivatkozott corvina digitális kiadása elérhető az OSZK internetes adatbázisában: <http://www.corvina.oszk.hu> (2013. jan. 12.). A kódexekben látható címerek korhoz kötését elbizonytalanítja, hogy a készen szerzett (tehát nem Mátyás utasítására készített) corvinákba nyilván utólag festették bele a hollós uralkodó jelvényeit, így ezek heraldikai programja nem egykorú az adott kódex kifestésével: MIKÓ 2004, 35–36.

²⁸ SZOVÁK 2008, 393., 394. (2. kép).

²⁹ OSZKK Cod. Lat. 346., 347., 413., 424., továbbá a stuttgarti Württembergische Landesbibliothekben őrzött, Augustinusnak az 1–56. zsoltárokhoz fűzött magyarázatait, ill. a prágai Nemzeti Könyvtárban (Národní knihovna) megtalálható, Aquinói Szent Tamás Arisztotelész-kommentárjait tartalmazó kódexek: Schallaburg 1982, 448–450. (441–442. sz. – Sz. Koroknay Éva).

színes változatban tanulmányozható, akárcsak két textilművészeti emléken: a fojnicaikazulán és Mátyás király trónkárpitján. Mindkettő 1476 körül készülhetett, és mintázatuk szinte tökéletesen megegyezik – ami nem is csoda, hiszen vélhetően mindkettőhöz Antonio Pollaiuolo firenzei festő terveit használták.³⁰ Ezeken Mátyás címere ismét csak a már jól ismert négyosztatú pajzs, amelynek harmadik negyedében látható kék mezőben a Dalmáciát jelképező három aranykoronás leopárdfej.

A ránk maradt kőfaragványokon és kályhacsempéken az 1470-es és 1480-as évek fordulójától szerepel rendszeresen Dalmácia címere az uralkodó heraldikai programjában. Cseppet sem meglepő, hogy többször is felbukkan a visegrádi palota Mátyás-kori leletanyagában is. A visegrádi palotaegyüttes északnyugati épülete vélhetően 1477 és 1481 között készített³¹ zárt erkélyének homlokzati díszítésében kétszer is megjelenik: egyfelől az uralkodói pár két tagjának a zárópárkány alatt, középen elhelyezett, Mátyás és Beatrix pajzsából összetett házassági címerében, ahol a három leopárdfej a király négyelt pajzsának megint a harmadik negyedét foglalja el, másfelől pedig önálló pajzson ábrázolva, alighanem valamelyik homlokzati ablak mellett (a dalmáciai címert tartalmazó kőtöredék pontos eredeti helyét már nem lehet megállapítani).³² Az északnyugati palota udvarának egyik pillérlábazatán szintén felbukkan (vélhetően 1476 után vésték ide, ugyanis a többi pilléren egyebek mellett a Mátyással csak 1476 végén frigyre lépett Beatrix királyné címerének elemei is láthatók).³³ Ugyancsak a visegrádi palota északnyugati épületében, a két nagyterem közötti szobában állt az az 1485 után készített kályha, amelynek csempéin Mátyás címerei között egy négyelt pajzs negyedik mezejében (a magyar királyi címer sávozott és kettőskeresztes variánsai, valamint a cseh oroszlán mögött) ismét megtaláljuk a három koronás leopárdfejet.³⁴ A külhoni emlékek közül szerepel továbbá a bautzeni kaputorony 1486-ban készült, híres Mátyás-emlékének heraldikai programjában,³⁵ valamint az olműtzi ferences kolostor anyagából előkerült, közelebbről keltezhetetlen kályhacsempén, amelyen szemmel láthatóan szintén Mátyás király összetett

³⁰ Schallaburg 1982, 456–457. (450. sz. – Csernyánszky Mária), 457–458. (451. sz. – Balogh Jolán).

³¹ BUZÁS–LŐVEI 2001, 29.

³² BUZÁS–LŐVEI 2001, 27.

³³ BUZÁS–LŐVEI 2001, 29.

³⁴ BUZÁS–LŐVEI 1993, 204., 205. (8/1. kép).

³⁵ PAPP 2008, 226.

címerét igyekeztek megjeleníteni.³⁶ A kőanyag és a kályhacsempék vizsgálata tehát megint azt mutatja, hogy Dalmácia címere az 1470-es évek végén (de legkésőbb az 1480-as évek elején) válhatott az uralkodó heraldikai reprezentációjának elválaszthatatlan részévé.

A magyar korona országai közül elsőként saját címerrel megjelenített adriai tartomány jelképe tehát vizsgálódásaink szerint I. Lajos király idején, 1370 után jelent meg a magyar uralkodó heraldikai reprezentációjában, mégpedig minden bizonnyal szoros összefüggésben az 1358-i zárai békével és Dalmácia tartós megszerzésével. Első változata talán még vörös mezőben ábrázolta a három állatfejet, és az sem biztos, hogy ezek már a 14. században is heraldikai értelemben vett leopárdfők voltak – a címer első ismert előfordulása alkalmával, Gelre herold címerkönyvében ugyanis még oldalról ábrázolt oroszlánfejeket láthatunk. A királyi akaratnyilvánítás legfontosabb eszközén, a pecséteken a 15. század első és második harmadában jelent meg a tengerparti tartomány címere: először 1405-ben az uralkodó kettős pecsétjén, majd 1458-ban a király titkos és bírói pecsétjein. Felkerülését a kettős pecsétre megint csak a Dalmácia fölötti magyar fennhatóság ekkor már mindinkább illuzórikussá váló igénye indokolhatta, míg a kevésbé ünnepélyes pecséttypusokon nézetem szerint a Mátyás trónra léptével szükségessé vált heraldikai programváltás tehette lehetővé a megjelenését. A pénzek közül a legnagyobb példányszámban forgó ezüstdenárokon V. László, az aranyforintokon Mátyás uralkodása alatt találhatjuk meg először. A kódexeken az 1460-as évektől, a textilműtárgyakon és épületemlékeken az 1470-es és 1480-as években adatható a legkorábban. Az ekkor már kék mezőben szembenéző arany leopárdfejeket ábrázoló pajzs tehát a 14. századi kezdetek után Mátyás idején, a 15. század harmadik negyedében vált a magyar király heraldikai reprezentációjának fontos, sőt állandó elemévé, és ezt követően nemcsak a Jagelló-korban, de Mohács után is megőrizte a helyét az uralkodói címerek sorában.

³⁶ Hunyadi Mátyás 2008, 414–415. (10.3. – Lóvei Pál).

KÉPJEGYZÉK

(Az ábrákat lásd a kötet végi képmellékletben.)

1. ábra: A magyar király (I. Lajos) címere Gelre herold 1370 után készült címerkönyvében, Dalmácia címere a negyedik pajzsnegyedben (Gelre 52v.)
2. ábra: Zsigmond második magyar királyi kettős pecsétjének előlapja, Dalmácia címere a trónon ülő uralkodó alakját körbevevő címerkoszorú negyedik helyén (a király jobb térdje mellett) látható (1418: DL 8295.)
3. ábra: Zsigmond második magyar királyi kettős pecsétjének hátlapja, Dalmácia címere a központi pajzsot körbevevő címerkoszorú negyedik helyén (a nagypajzs mellett heraldikai értelemben jobbra lent) látható (1418: DL 8295.)
4. ábra: Mátyás első magyar királyi titkos pecsétje, Dalmácia címere a pajzs harmadik negyedében (1460: DL 39298.)
5. ábra: Mátyás második magyar királyi titkos pecsétje, Dalmácia címere a központi pajzsot körbevevő címerkoszorú negyedik helyén (1465: DL 16284.)
6. ábra: Mátyás magyar királyi bírói pecsétje, Dalmácia címere a pajzs harmadik negyedében (1488: DL 11993.)
7. ábra: Mátyás király címere a Johannes Regiomontanus *Canones* című munkáját tartalmazó corvinában az 1460-as évek második feléből. Dalmácia címere a harmadik pajzsnegyedben látható (OSZKK Cod. Lat. 412 – <http://www.corvina.oszk.hu/corvina-html/hub1codlat412.htm>)

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári és múzeumi források

BTM	Budapesti Történeti Múzeum (Budapest) pecsétmásolati gyűjteménye
MNL OL	
DL	
V 1	Pecsétgyűjtemény, Gipszmásolatok gyűjteménye
V 8	Pecsétgyűjtemény, Középkori pecsétekről készült műanyagmásolatok gyűjteménye
OSZKK	

Kiadott források

Diplomáciai emlékek II	<i>Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból.</i> Kiad. WENZEL Gusztáv. II. Budapest, 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi emlékek. II. osztály. Acta extera. Diplomáciai emlékek 2.)
Gelre	<i>Gelre — Bibliothèque Royale, Ms. 15652–56. Facsimile.</i> Préf. par Christiane VAN DEN BERGEN-PANTENS. Leuven, 1992.

Szakirodalom

ADAM-EVEN 1971	Paul ADAM-EVEN: <i>L'Armorial universel du héraut Gelre (1370–1395), Claes Heinen, roi d'armes des Ruyers.</i> Neuchâtel, 1971.
BÁNDI 1991	BÁNDI Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6–október 6.). <i>Levéltári Közlemények</i> 62(1991), 57–150.
BÁNDI 1993	BÁNDI Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa

- (1991. szeptember 20–1992. június 30.). *Levéltári Közlemények* 64(1993), 107–142.
- BERTÉNYI 2008 BERTÉNYI Iván: I. Mátyás király címerváltozatai. *Levéltári Közlemények* 79(2008), 77–100.
- BERTÉNYI 1986 (2010) BERTÉNYI Iván: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. *Művészettörténeti Értesítő* 35(1986), 1–2. sz., 56–67. Másodközlése: *Uő: A címertan reneszánsza. Tanulmányok*. Budapest, 2010, 267–284. (Utóbbi kiadásra hivatkozom.)
- BRAULT 1997 Gerald J. BRAULT: *Early Blazon: Heraldic Terminology in the Twelfth and Thirteenth Centuries with Special Reference to Arthurian Heraldry*. 2. ed. Woodbridge, 1997.
- BUZÁS–LŐVEI 1993 BUZÁS Gergely – LŐVEI Pál: A visegrádi királyi palota Mátyás-címeres kályhája. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LŐVEI Pál. Budapest, 1993 (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.), 191–214.
- BUZÁS–LŐVEI 2001 BUZÁS Gergely – LŐVEI Pál: A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye. Visegrád, 2001 (Visegrád régészeti monográfiái 4.).
- CSAPODY–CSAPODYNÉ GÁRDONYI 1981 CSAPODY Csaba – CSAPODYNÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. 3. kiad. Budapest, 1981.
- CSÁKY 2008 CSÁKY Imre: A magyar államcímertörténete a 15. század közepéig és változása Mátyás uralkodása alatt. In: *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon*. Szerk. VESZPRÉMY László. Budapest, 2008, 241–247.
- DERCSÉNYI–VAJAY 1977 DEZSŐ DERCSÉNYI – SZABOLCS VAJAY: La genesi della Cronaca Illustrata ungherese. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 23(1977), 3–20.
- DÓRY 1917 DÓRY Ferencz: Magyarország czímerének kialakulása. *Turul* 35(1917), 1. sz., 17–33.
- Esztergom 2000 *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom, 2000.

- GHYCZY 1904 GHYCZY Pál: Gelre herold címerekönyve. *Turul* 22(1904), 1. sz., 1–12.
- Habsburg Mária 2005 *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Kiállítási katalógus.* Szerk. RÉTHELYI Orsolya, F. ROMHÁNYI Beatrix, SPEKNER Enikő, VÉGH András. Budapest, 2005.
- HOLUB 1917 HOLUB József: Bosznia címere. *Turul* 35(1917), 1–4. sz., 54–57.
- Hunyadi Mátyás 2008 *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus.* Szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin, VÉGH András. Budapest, 2008.
- HUSZÁR 1979 Lajos Huszár: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute.* Budapest, 1979.
- Kódexek 1985 *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Kiállítási katalógus.* Írták CSAPODI Csaba et al. Budapest, 1985.
- KOSZTA–MAROSI 1994 KOSZTA László – MAROSI Ernő: Acheni kincs. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest, 1994, 27.
- KUMOROVITZ 1932 KUMOROVITZ Bernát Lajos: Mátyás király pecsétjei. *Turul* 46(1932), 1. sz., 5–19.
- KUMOROVITZ 1937 KUMOROVITZ L[ajos] Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 7(1937), 69–112.
- MIKÓ 2004 MIKÓ Árpád: Mátyás király könyvtára az uralkodó reprezentációjában. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből.* Szerk. MONOK István. Budapest, 2004, 19–43.
- Művészet 1987 *Művészet Zsigmond király korában (1387–1437).* Szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde. I. *Kiállítási katalógus.* II. *Tanulmányok.* Budapest, 1987.
- NYÁRY 1886 NYÁRY Albert: *A heraldika vezérfonala.* Budapest, 1886.

- PAPP 2008 PAPP Szilárd: Mátyás uralmának heraldikai emlékei Felső-Lausitzban és Sziléziában. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin, VÉGH András. Budapest, 2008, 222–224.
- PASTOUREAU 2003 Michel PASTOUREAU: *Traité d'héraldique*. 4e éd. Paris, 2003.
- POSSE 1910 Otto POSSE: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806*. II. Dresden, 1910.
- Schallaburg 1982 *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. [Ausstellungskatalog.] Hrsg. von Gottfried STRANGLER, Moritz CsÁKY, Richard PERGER, Andrea JÜNGER. Wien, 1982 (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums N.F. 118.).
- Sigismundus 2006 *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond udvarában 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. [Budapest], 2006.
- SUFFLAY 1917 SUFFLAY Milán: A társországok címerei. *Turul* 35(1917), 1–4. sz., 50–54.
- SZENTPÉTERY 1930 SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930 (A magyar történettudomány kézikönyve II.3.).
- SZOVÁK 2008 SzOVÁK Kornél: A király és az egyház – Mátyás személyes vallásossága. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin, VÉGH András. Budapest, 2008, 393–396.

The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages

Of all the territories which belonged to the Hungarian Crown in the Middle Ages, it is the Adriatic kingdom of Dalmatia that was attributed the first proper coats of arms to: the first representation of its heraldic symbol is depicted in the well-known *Gelre Armorial* of the late 14th century. Our present study aims to examine systematically the two main source groups of medieval heraldry: royal seals and coins, with a brief survey on other heraldic monuments such as medieval codices, medieval stone carvings and heraldic oven tiles – in order to follow the development of the coats of arms of Dalmatia and its way to make an integral part of the heraldic representation of the Hungarian kings in the late 15th century. As a conclusion, we suggest that the oldest variant of Dalmatia's coats of arms had a field of gules instead of azur, and that its shield with the three leopard's heads became a constant feature of the heraldry of the Hungarian monarchs during the 1470s and the 1480s.

Képmelléklet Körmendi Tamás tanulmányához

1. A magyar király (I. Lajos) címere Gelre herold 1370 után készült címerkönyvében, Dalmácia címere a negyedik pajzsnegyedben (Gelre 52v.)

2. Zsigmond második magyar királyi kettős pecsétjének előlapja, Dalmácia címere a trónon ülő uralkodó alakját körbevevő címerkoszorú negyedik helyén (a király jobb térdje mellett) látható (1418: DL 8295.)

3. Zsigmond második magyar királyi kettős pecsétjének hátlapja, Dalmácia címere a központi pajzsot körbevevő címerkoszorú negyedik helyén (a nagypajzs mellett heraldikai értelemben jobbra lent) látható (1418: DL 8295.)

4. Mátyás első magyar királyi titkos pecsétje, Dalmácia címere a pajzs harmadik negyedében (1460: DL 39298.)

5. Mátyás második magyar királyi titkos pecsétje, Dalmácia címere a központi pajzsot körbevevő címerkoszorú negyedik helyén (1465: DL 16284.)

6. Mátyás magyar királyi bírói pecsétje, Dalmácia címere a pajzs harmadik negyedében (1488: DL 11993.)

7. Mátyás király címere a Johannes Regiomontanus Canones című munkáját tartalmazó corvinában az 1460-as évek második feléből. Dalmácia címere a harmadik pajzsnegyedben látható (OSZKK Cod. Lat. 412.)